

Klassifikation

Klassificering är en betingelse för kunskap, inte detsamma som kunskap, och ny kunskap upplöser i sin tur klassificeringen.¹

I en viss kinesisk encyklopedi kan man läsa att djur indelas i följande klasser:

- a) sådana som tillhör kejsaren;
- b) balsamerade;
- c) tama;
- d) diande grisar;
- e) sirener;
- f) fantastiska djur;
- g) byrackor;
- h) sådana som är inkluderade i denna klassifikation;
- i) galna;
- j) sådana som är oräkneliga;
- k) sådana som är målade med en mycket fin kamelhårspensel;
- l) et cetera;
- m) sådana som just brutit vattenytan;
- n) sådana som från ett mycket långt håll ser ut som flugor.

Denna klassifikation är naturligtvis inte autentisk, utan skapad av författaren Jorge Luis Borges. Den är talande eftersom Borges sätter fingret på vår känsla för det konstgjorda och för konstiga sätt att dela upp verkligheten i. Det är tänkbart att klassificera verkligheten på både möjliga och omöjliga sätt. Drömmen för varje person som försöker klassificera verkligheten (och det försöker vi alla) är förstås att visa Borges och andra skeptiker att det faktiskt finns naturliga eller självklara klassifikationer. Utan att fördjupa oss i filosofiska frågor om verklighetens sanna natur – och om likheter och olikheter mellan natur och kultur – kan man konstatera att det förmodligen är omöjligt att hitta ett ”naturligt”, så att säga självalstrande, klassifikationssystem som kan ligga till grund för kulturvetenskaperna, vari religionsvetenskap ingår. Kanske är det inte heller möjligt för naturvetenskaperna.

Ta till exempel förhållandet med religiösa berättelser. Anta att en forskare vill inleda sin studie med en enkel klassificering av mänsklighetens berättarskatt (myter, sagor, legender och så vidare) och då tänker sig att det bara är att iaktta vilka berättelsetyper som olika folk använder och sedan generalisera. Hon börjar hos shoshonerindianerna.² Snart förstår hon deras uppdelning av muntliga prosaberättelser och inser att den följer huvudpersonernas väsen. Dessa huvudpersoner är: turturduvor, bufflar, prärievargar, skogs- och bergstroll med kannibaliska böjelser, hästar och hästtjuvar. Denna klassificering förefaller emellertid direkt oanvändbar på kulturer som inte har kommit i kontakt med vare sig prärievargar eller med skogs- och bergstroll med kannibaliska böjelser. Och, än värre, hur generaliserar man utifrån ett sådant material? Ja, säg det.

Klassifikation som redskap

Ingen vetenskap klarar sig emellertid utan att klassificera sitt material, oavsett om materialet är mineraler, arapapegojor eller trosföreställningar. Kanske bör man se på klassifikationer på samma sätt som man ser på definitioner: de är aldrig ”fel”. Däremot kan de vara ”olämpliga”. Välj till exempel bland följande: ”Med ’religion’ avser jag Svenska kyrkans trosbekännelse/livsåskådningar jag ogillar/leverpastejmackan jag åt till frukost”. Men huruvida en definition är olämplig kan endast avgöras om man först är på det säkra med vad man ska använda den till och vad som är ens verkliga problematik och kunskapsintresse. En definition kan alltså endast bedömas som olämplig eller lämplig utifrån ett visst intresse eller syfte. Att körnsnären finner det olämpligt att tala om katt, tvättbjörn och bäverrätta och hellre kallar det civett, sjubb och nutria medför inte att zoologen ska upphöra med att tala om katt, tvättbjörn och bäverrätta. På samma sätt är det med klassifikationer.

Vi är alltså på sätt och vis fria att klassificera vårt material i det religionsvetenskapliga fältet som vill. Men jag skulle föreslå att det kunskapsintresse som bör vara måttstocken på om våra klassifikationer av religioner (och av religiösa berättelser, religiösa handlingar, religiösa kläder et cetera) är frågan: *Hur och varför föreställer sig människor i nutid och historia något övernaturligt, och vilka effekter har eller hade dessa föreställningar på dem?* (jämför inledningen till denna volym) Dessa frågor må vara den fond varemot ”lämpligt” eller ”olämpligt” mäts.

Det finns emellertid ett annat krux med klassifikationer: De är impregnerade av teori, ideologi och förutfattade meningar. Detta innebär att då man gör en klassifikation till sin egen får man en rad *förklaringar* på köpet. Om en forskare som vill undersöka vilka som sitter i rikets fängelser anser att den grundläggande uppdelningen mellan rikets invånare är den mellan äkta svenskar och invandrare, kommer hon att finna att: ”Det är invandrarna som fyller våra fängelser!” Om hon däremot utgår från ekonomiska skillnader kommer hon kan kunna deklarerat: ”Underklassen sitter i fängelse!” Förklaringarna som följer på klassifikationerna (svenskar/invandrare respektive överklass/underklass) blir naturligtvis olika (”De passar inte in”; ”De saknar pengar”), liksom eventuella politiska beslut (”Släng ut dem”; ”Vi måste fördela rikedomerna bättre”). Frågor om klassifikation kan alltså, när man drar det till sin spets, närma sig forskningsetiska frågor och väcker frågor om de utomvetenskapliga motiv och intressen som styr studiet. Inom religionsforskningen gynnades till exempel en rasistisk världsbild av en av de viktigaste religionsvetenskapliga klassifikationerna från mitten av 1800-talet och hundra år framåt: uppdelningen av världens religioner i semitiska religioner och ariska (indoeuropeiska) religioner.

Låt oss nu försöka ge en snabb skiss över vilka sorters klassifikationer som har rymts inom det religionsvetenskapliga (och det konfessionellt teologiska) fältet.

Spontant och medvetet konfessionella

I möten med människor som följer andra livsformer och traditioner uppstår förmodligen alltid spontant klassifikationer så som ”vår sed” och ”deras sed”; ”våra gudar” och ”deras gudar”. Inte sällan blir dessa uppdelningar värdeladdade: ”välgörande riter” och ”ondskefulla riter” eller ”gudar” och ”demoner”. Det konfessionella draget (”vi

bra”/”ni dåliga”) följer förmodligen de allmänna villkoren för möten mellan människor från olika kulturer: Om mötet är socialt, ekonomiskt och politiskt konfliktfyllt kommer klassifikationen att färgas av detta. Skillnaden mellan ”inte-som-vi” och ”nästan-som-vi” är den diskursiva skillnaden mellan konflikt och samarbete.

På grund av mission och andra maktladdade kontakter mellan olika religiösa grupper uppkommer mer reflekterat konfessionella klassifikationer. För de olika religionernas företrädare framstår det som nödvändigt att närmare precisera olikheterna mellan de religiösa traditionerna. Olikheterna kan formuleras såväl rent teologiskt (till exempel ”monoteister” mot ”polyteister”) som med mer sociologiska konnotationer (”sant troende” mot ”hedningar”). Ibland är olikheten uttryckt mer subtilt och detaljerat (kristen ”liturgi” och hednisk ”rit”; kristet ”evangelium” och hednisk ”myt”; judeokristen bokreligion och påhittad hedendom), ibland uttrycks de med grövre ammunition (”religion” och ”vidskepelse”; ”hjärtats tro” och ”fetischism”; ”frälsning” och ”djävulsdyrkan”). Om man letar i religionsvetenskapens garderob är det inte svårt att finna klassifikationer som en gång i tiden (och det behöver förresten inte vara så värst många veckor sedan) lanserades som vetenskapligt objektiva, men som nu nästan direkt sticker i ögonen som fördomsfulla och/eller apologetiska: ”Naturreligion” är inte hälften så bra som ”uppenbarelserreligion” och ”oändlighetsmystik” är definitivt underlägsen ”personlighetsmystik”. ”Etisk” religion ska man ha och inte ”etnisk”.

Därmed lämnar vi de konfessionella klassifikationerna och går över till de vetenskapliga, de objektiva eller värdeneutrala, klassifikationerna.

Språkhistoriska och fysisk-antropologiska

Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet var det populärt att se språken som avgörande för människornas identitet, och följaktligen klassificerades religionerna efter språkhistoriska kategorier: ”indoeuropeisk” eller ”arisk” religion samt ”semitisk” religion var de viktigaste. Snarare regel än undantag var att dessa kategorier blandades samman med kategorier baserade på ras (det vill säga på fysiologiska olikheter såsom hudfärg och skullform). Idag används dessa klassifikationer mindre gärna, inte för att de skulle vara direkt ovetenskapliga – det är de nödvändigtvis inte – utan för att många forskare inte tycker att de säger något intressant om religionerna ifråga.

Geografiska och kronologiska

Ett av de enklaste, objektiva sätten att klassificera religion är att utgå från geografin. Klassifikationen kan vara enbart geografisk ("asiatiska religioner", "cirkumpolära religioner") eller kombinerad med annan egenskap ("orientalisk kristendom"). Enkelheten kan dock bedra. Så betecknar "afrikansk religion" sällan "religioner i Afrika i historia och nutid", utan istället "traditionella, icke-abrahamistiska religioner som håller på att dö ut". De geografiska klassifikationerna ställer oss också inför problem vad gäller förhållandet mellan ursprungsland och det land som religionen utövas i samt problem vad gäller relationen mellan det religiösa innehållet och den geografiska situationen. Är Transcendental Meditation (TM) – en modern meditationsrörelse som dag förmedlas i huvudsak i Europa och USA med naturvetenskaplig terminologi – en indisk eller en västerländsk religion? Är umbanda – en brasiliansk helbrägdainriktad "besatthetsreligion" med rötter hos det västafrikanska yorubafolket – en afrikansk eller en latinamerikansk religion?

Det vanligt förekommande begreppet "världsreligionerna" har sin egen historia. Från början betecknade begreppet först och främst den missionerande kristendomen vars uppenbara kontrast var "folkreligionen" judendom, bunden som den är till en enda folkgrupp. Efter Förintelsen har emellertid även judendomen (och även buddhismen)

upptagits i skaran och det är inte lätt att avgöra vilka kriterierna som en religion egentligen behöver ha för att få vara med i världsreligionsligan. Det kan knappast handla om antalet anhängare, för då skulle judendomen bort, knappast heller förekomst på alla kontinenter, för då skulle buddhismen bort (obefintlig i Afrika och Sydamerika). Till exempel religionen baha'i skulle kunna komma ifråga som världsreligion. Inte heller verkar den historiska betydelsen (vilket ofta får motivera judendomen som "världsreligion") vara det verkliga kriteriet, för då skulle konfucianism och zoroastrism definitivt komma med. Kriterierna för vad som gör en religion till en världsreligion förefaller alltså godtyckliga (eller är snarare något slags hedersbetygelse som delas ut till dem som har tillräckligt många lärda företrädare som kan bli inbjudna till konferenser i "religionsdialog").

Nästan lika (skenbart) enkla som de geografiska uppdelningarna av världens religioner är de kronologiska. Uppdelningen i "förhistoriska", "antika", "medeltida" och "moderna" religioner förefaller otvetydiga. Men begreppen har framförallt sin grund i den politiska historien, och det finns till exempel skäl att betona kontinuiteten mellan den antika romerska hedendomen och den medeltida romersk-katolska kyrkan. Det kan finnas skäl, för att ta ett annat mer eller mindre godtyckligt valt exempel, att placera det verkliga brottet mellan en

Beijing Daoist Association. Foto: Kjell Tjensvoll/Flickr.

hegemonisk, ”medeltida” kristendom och kristendom under sekulariseringens herravälde under slutet av 1800-talet och inte vid den moderna erans inbrott vilken brukar sättas antingen vid 1500-talet eller tidigt 1800-tal. Så snart man lämnar den europeiska historien ser man dessutom de kronologiska kriteriernas besynnerliga implikationer. Den ”moderna hinduismen” tycks till exempel börja först när hinduismen anpassar sig till sig till västerländska ideal och inte när det indiska samhället har blivit modernt.

Samhällsvetenskapliga

Genom att låna in samhällsvetenskapliga synsätt har religionsvetare försökt få ordning på religionerna. Uppdelningar mellan ”folklig” och ”lärd” religion samt mellan ”bondereligion” och ”urban religion” lånar av sociologin, medan ”världsfrånvänd” och ”livsbejakande” samt ”mystik” och ”legalistisk” religion snarast lånar av antropologin och psykologin. Liksom när det gäller de klassifikationer vi har talat om ovan är det inte ovanligt att dessa nyssnämnda är allt annat än värdeneutrala. Det fenomen att en övernaturlig entitet ”kommer in i” människan och överlämnar något slags budskap kallas ”besatthet” när den förekommer bland dåliga ”vildar” (afrikaner), men ”transtillstånd” eller ”shamanistisk extas” hos ”goda” vildar (indianer). När det sägs handla om liknande kontakter med den översinnliga världen i termer av ”meditation” eller ”försjunkhet” eller till och med ”Gud hör bön” vet man att någon tycker att det handlar om ”fin” religiositet. I allmänhet är dock de klassifikationer som inspirerats av samhällsvetenskaperna mycket användbara.

Religionshistoriskt komparativa

Genom jämförelser av världens religioner har religionshistoriker försökt isolera bärande och skiljande egenskaper i världens religioner. Ofta har det handlat om egenskaper i religionernas idéinnehåll, föreställningsvärldar eller teologier. ”Kosmiska” och ”historiska” religioner; ”kampreligioner” och ”kärleksreligioner”; ”dionysiska” och ”apolliniska”; ”utopiska” och ”lokalt förankrade” religioner är några exempel. Det vetenskapliga värdet av dessa klassifikationer är skiftande. Några tycks vid närmare betraktande tämligen ointressanta. Det gäller till exempel den uppdelning som under 1900-talet blev mycket upphäussad av efterkrigstidens mest uppburna religionshistoriker, Mircea Eliade. Han

argumenterade att den mest grundläggande skillnaden mellan världens religioner var den mellan de (”kosmiska”) religioner vars religiösa berättelser legitimerade religionens ritualer genom att åberopa tidlösa händelser (Den gode guden slog ihjäl kaosdraken) och de (”historiska”) vars religiösa berättelser legitimerade religionens ritualer genom att åberopa historiska händelser (Gud hjälper Moses fly ur Egypten). För Eliade innebar denna skillnad skillnaden mellan en sant religiöst förankrad världsbild och etik och en religion som riskerade att förfalla genom att alla religiösa värden och föreställningar hade sin grund i ett faktiskt historiskt sammanhang. De ”historiska” religionerna bar enligt Eliade skulden till dagens sekularisering (med dess, åter enligt Eliade, värdeförlust och dekadens). Ett perspektiv som mindre bryr sig berättelsernas (myternas) innehåll och mer fokuserar på hur de faktiskt användas under högtider, och som mer därtill mer intresserar sig för deras sociala funktioner och religionernas roll i samhället i stort, kommer förmodligen att kunna konstatera att skillnaden mellan ”kosmisk” och ”historisk” religion är av underordnad vikt. Hur som helst, använda kritiskt kan den jämförande religionshistoriens begrepp vara nyttiga.

Självbetecknande

Det vanligaste sätt att klassificera religioner idag inom religionsvetenskapen är förmodligen med hjälp av självbeteckningar – så gott som alla introduktioner i religionsvetenskap är uppdelade efter självbeteckningar. Med ”självbeteckningar” menar jag beteckningar som företrädare för religionerna, de religiösa experterna, använder: ”kristna”, ”muslimer”, ”judar”, ”manikéer”, ”gnostiker” och så vidare. Det är viktigt att notera att dessa beteckningar i många fall främst används av den lärda eliten – många indier på landsbygden har till exempel inte en aning om att de är ”hinduer” – även om de med tiden, eller snarare med ett utbyggt skolväsen, kommer att inkorporeras av gemene man.

De olika beteckningarna inom respektive tradition har sina egna historier. Somliga har skapats av gruppen själv (”muslimer”, ”baha’i”), andra har ursprungligen lagts på dem av motståndare (”parser”, ”hinduer”, ”new age-are”). Dessa skillnader medför att vissa beteckningar är mer användbara än andra, vilka i vissa sammanhang kan vara problematiska och kontroversiella. Vad gör man till exempel när människor har olika uppfattningar?

När en majoritet av alla sunnitiska muslimer (åtminstone en majoritet av alla lärda sunniter) ser ahmadiyyaanhängarna som kättare, medan ahmadiyyaanhängarna själva ser sig som goda muslimer. Är mormonerna kristna? Mycket av deras föreställningar kan härledas till andra religiösa traditioner. Och varför, kan man fråga sig, bryr vi oss om oväsentligheter som huruvida personer talar om Jesus eller om Rama – de religiösa känslorna och föreställningarna (och kanske till och med en hel del av riterna) bakom de skilda bokstavskombinationerna (Jesus respektive Rama) är kanske mycket lika? Är det inte i själva verket troligt att en kristen affärsman i New York har mer gemensamt med en judisk affärsman i London än med en kristen bonde under medeltiden? Har deras respektive religiositet något annat gemensamt än en fonetisk kombination (J-e-s-u-s)?

Slutord

Avslutningsvis kan det vara värt att påminna om sådana begrepp och klasser som religionsvetenskapen en gång i tiden lyft fram som det senaste, men som idag anses obsoleta. Begrepp såsom ”animism”, ”totemism”, ”fetischism” och ibland även ”magi” figurerar inte sällan fortfarande i dagspressen och i populärvetenskapliga sammanhang, men har kasserats av det religionsvetenskapliga etablissemanget. Skälen är antingen att de anses oväsentliga eller missvisande eller att de till och med avfärdas såsom ovetenskapliga. Etiska överväganden, forskningspolitiska ställningstaganden, ideologiska preferenser eller ren opportunistik spelar inte heller sällan in när det gäller vilken klassifikation som anses vara *à la mode*.

Noter

¹ Horkheimer & Adorno 1981:252.

² Se Hultkrantz 1984:158.

Referenser och litteraturtips

- Arvidsson, Stefan. 2000. *Ariska idoler. Den indoeuropeiska mytologin som ideologi och vetenskap*. Eslöv. Symposium [Avhandling som undersöker uppkomsten och det ideologiska användandet av kategorierna ”arisk”, ”indoeuropeisk”, ”semitisk” och ”primitiv” religion från 1700-talet till efterkrigstiden.]
- Horkheimer, Max och Theodore Adorno. 1981. *Upplysningens dialektik. Filosofiska argument*. Göteborg. Röda bokförlaget.
- Hultkrantz, Åke. 1984. ”An ideological dichotomy. Myths and folk beliefs among the Shoshoni”. I Alan

- Dundes (red.) *Sacred narratives. Readings in the theory of myths*. Berkeley. University of California Press
- Smith, Jonathan Z. 1998. ”Religion, religions, religious”. I Mark C. Taylor (red.) *Critical terms for religious studies*. Chicago. University of Chicago Press. [Lärd, intelligent och kritisk, historisk genomgång av de tre begreppen i artikelns titel.]
- . 2000. ”Classification”. I Willi Braun och Russel T. McCutcheon (red.) *Guide to the study of religion*. London. Cassels. [Kort och gott om problemet, med några få bra referenser på köpet.]

Stefan Arvidsson
Linnéuniversitetet